

НАУКОВО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ НАУКОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

DOI: <http://doi.org/10.15407/bv2020.06.039>

УДК 655.59:004]:001.32(477)

Олена Вакаренко,

кандидат біологічних наук, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0495-5475>,
директор Видавничого дому «Академперіодика» НАН України

Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
вул. Терещенківська, 4, Київ, 01004, Україна
e-mail: vakarenko@nas.gov.ua

Забезпечення системного входження науково-видавничої діяльності НАН України до цифрових наукових комунікацій

У статті проаналізовано науково-методичне забезпечення трансформації видавничої діяльності НАН України, її адаптації до світових тенденцій цифрових комунікацій, що реалізовувалося Видавничим домом «Академперіодика» як базовою організацією Науково-видавничої ради НАН України. Висвітлено системні кроки на шляху досягнення важливих наукових та практичних результатів адаптації видавничих процесів та академічних видань до сучасних вимог світових наукових комунікацій з метою підвищення рівня академічних наукових журналів на основі сучасних видавничих інформаційно-комунікаційних технологій, що створюють перспективи для стабільного та ефективного функціонування видавничої діяльності НАН України в умовах динамічного формування цифрового суспільства.

К л ю ч о в і с л о в а: Видавничий дім «Академперіодика», науково-видавнича діяльність, Національна академія наук України, наукова періодика.

Актуальність дослідження. Розвиток цифрових технологій, домінування глобалізаційних процесів у світі корінним чином змінили принципи та засоби наукової комунікації. Необхідною умовою динамічного розвитку науково-видавничої діяльності стало усвідомлення необхідності сприйняття змін цифрового світу і пошук шляхів вирішення визначених завдань у нових умовах.

Фахівці науково-видавничої справи добре усвідомлюють, що в умовах світової глобалізації та зростання рівня інформатизації суспільства дедалі більшої ваги набувають електронні джерела інформації. Наукові публікації, до змісту яких немає оперативного доступу в Інтернеті, практично стають недоступними для світової наукової спільноти. Крім того, вагомим аспектом оцінки ефективності діяльності наукової установи або конкретного вченого стали публікаційні та наукометричні показники. Про необхідність урахування зміни парадигми наукових комунікацій та нової політики Євросоюзу щодо відкритого доступу до наукових публікацій (план S), актуальність підвищення рівня академічних наукових журналів і публікації у них статей найвищого наукового гатунку наголосив у своїй виборчій програмі Президент НАН України А. Г. Загородній [5].

За цих умов, сучасний науковий світ приділяє надзвичайну увагу дослідженню цифрової трансформації видавничої діяльності. Національна академія наук України, як і інші видавці наукової літератури, на сучасному етапі має оперативно вирішувати питання, пов'язані з підвищенням рівня та конкурентоспроможності наукових видань, забезпеченням їх гідного позиціонування у світовому інформаційному просторі, залученням провідних вітчизняних та іноземних фахівців. Водночас як централізована наукова інституція Академія заінтересована у тому, щоб увесь спектр наукових досліджень був забезпечений якісними національними виданнями. Ефективне управління у науково-видавничій сфері може здійснюватися лише із врахуванням сучасних вимог до оформлення матеріалів та на основі результатів моніторингу видавничого процесу, системного аналізування внутрішніх та зовнішніх параметрів видань.

Мета статті – висвітлити науково-методичне забезпечення трансформації видавничої діяльності НАН України, її адаптацію до світових тенденцій цифрових комунікацій, що реалізовувалося Видавничим домом «Академперіодика» як базовою організацією Науково-видавничої ради НАН України. **Методологія дослідження** ґрунтується на

аналізі та синтезі інформації щодо методів та засобів входження науково-видавничої діяльності НАН України у систему сучасної цифрової комунікації. **Новизна** дослідження полягає у висвітленні цього процесу за останні десять років, що представлено вперше.

Зважаючи на актуальність таких досліджень для академічної науки, Видавничий дім «Академперіодика» (далі – ВД «Академперіодика») було визначено базовою організацією Науково-видавничої ради НАН України і у його складі створено Групу науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України. Постійний моніторинг та аналізування світових тенденцій у науково-видавничій діяльності і стану справ із виданням наукової періодики в Україні стали основою стратегічних напрацювань, спрямованих на адаптацію видавничих процесів до сучасних вимог та інтеграцію академічних видань у світові цифрові наукові комунікації. Значна увага була приділена вивченню питань авторського права у видавничій діяльності наукових установ НАН України, його охороні у разі поширення творів у цифровому вигляді та вільному доступі. Були сформульовані концептуальні засади формування сегмента видавничої продукції НАН України в електронному середовищі і напрацьована цілісна система якнайширшого представлення результатів вітчизняних наукових досліджень у сучасній, доступній світовій науковій спільноті, цифровій формі [6].

Ці концептуальні засади, сформульовані ще у 2014 році, передбачають розширення академічного сегмента наукової літератури в електронному середовищі, що має сприяти зростанню престижу роботи науковця і української науки, дасть змогу оперативно аналізувати і оцінювати діяльність наукових установ Академії, роботу її вчених і наукових шкіл, а також ілюструватиме співпрацю науковців НАН України з вищою школою, урядовими структурами, зарубіжними науковими організаціями та установами. Представлення на єдиній технологічній платформі різних видів наукової видавничої продукції в уніфікованому, відповідно до корпоративних академічних стандартів, форматі сприятиме вирішенню основних статутних завдань НАН України як вищої державної наукової організації. Для формування відповідного сегмента видавничої продукції Академії наук в електронному середовищі надзвичайно важливо також, щоб інформація про наукові видання була узагальнена і представлена на єдиній академічній платформі [3].

Роль такої узагальненої інформаційної платформи сьогодні виконує створений на загальноакадемічному порталі корпоративний вебресурс «Наукові публікації та видавничі діяльність НАН України» (www.publications.nas.gov.ua). Це надзвичайно важлива частина у справі формування сегмента видавничої продукції в електронному просторі, оскільки тут висвітлюється весь спектр видавничої продукції НАН України. На ресурсі представлені постійно оновлювані каталоги періодичних та книжкових видань НАН України, пов'язані гіперпосиланнями з вебресурсами окремих видань, електронні версії загальноакадемічного збірника «Наука України у світовому інформаційному просторі», нормативні акти, що регламентують представлення наукових видань в електронному просторі, інша довідкова інформація [2].

Одним із значущих та актуальних питань у сфері науково-видавничої діяльності є представлення в електронному середовищі наукових періодичних видань відповідно до сучасних міжнародних стандартів та інформаційно-комунікаційних технологій. Сьогодні науковий журнал, що не має власного вебресурсу в мережі Інтернет, практично «невидимий» для світової спільноти. Навіть ISSN новостворюваному періодичному виданню надають лише за наявності свого сайту. Поступово суттєва частина науково-видавничої діяльності перемістилась у віртуальний простір. Ефективність діяльності наукової організації або конкретного вченого оцінюється за їхньою присутністю в електронному просторі. Склалася ціла міжнародна система наукометричних баз даних, які індексують наукові журнали та визначають рейтинги окремих учених і видань. Входження журналів до таких баз можливе лише за умови дотримання ними певних вимог: наявність англomовного резюме, міжнародного складу редколегії та авторів, унормування питань охорони авторського права, дотримання процедури рецензування статей, посилання на цей журнал у публікаціях, які вже були реферовані тощо.

З метою методичного забезпечення видавничої діяльності був проведений моніторинг наукової видавничої продукції та публікаційної активності вчених НАН України щодо їх відповідності сучасним міжнародним вимогам до наукових публікацій та фахових наукових видань. Проведений аналіз засвідчив, що у 2014 році серед понад 260 періодичних видань НАН України цим вимогам відповідали лише їх незначна частина: зокрема, власні сайти мали лише 11 журналів (приблизно 12 %) [3].

Для допомоги академічним журналам ВД «Академперіодика», визначивши обов'язкові характеристики та елементи, створив шаблон вебресурсу наукового періодичного видання – типовий сайт. На основі цього програмного продукту легко створювати вебресурси будь-якого академічного журналу. Також більшість журналів НАН України отримали у ВД «Академперіодика» фахову допомогу з питань організації представлення періодичного видання в електронному середовищі. Сьогодні усі журнали, визнані фаховими, мають свої вебсторінки та належної якості публікації, оформлені за вимогами авторитетних міжнародних баз даних.

За останні роки уніфікований вебресурс наукового періодичного видання набув усталеної структури елементів і характеристик та відповідає вимогам світових агрегаторів наукової інформації, зокрема наукометричних баз. Це:

- міжнародний стандартний номер періодичного видання (ISSN);
- процедура рецензування статей, засади дотримання охорони авторського права та публікаційної етики;
- міжнародний склад редакційної колегії та авторів;
- дотримання періодичності виходу у світ чергових випусків видання;
- ідентифікатор статей (DOI тощо);
- якісне оформлення статей (наявність списків літератури до всіх наукових статей, англійських бібліографічних посилань та резюме);
- англійський вебресурс, на якому представлена повна інформація про науковий журнал [4].

Зважаючи на важливість цифрових ідентифікаторів, зокрема DOI, для покращення «видимості» наукових публікацій, збільшення кількості цитувань, ВД «Академперіодика» підготував методичні рекомендації, які є у відкритому доступі на його сайті, щодо впровадження цифрових ідентифікаторів для періодичних видань Національної академії наук України. У методичних рекомендаціях також приділено значну увагу видавничим стандартам, заснованим, зокрема, на вимогах Web of Science: обов'язковість рецензування, що має забезпечувати високу якість оприлюднених матеріалів, а також коректність і повноту посилань; дотримання етичних норм (їх недотримання виданням, невиправдане самоциткування або інші шахрайські практики, спрямовані на штучне підвищення цитувань, є підставою для виключення журналу із наукометричних БД); формат елект-

ронного видання має бути придатним до опрацювання автоматичними системами індексування; дотримання заявленої періодичності (журнал має публікуватися відповідно до заявленої кількості випусків на рік, без порушення термінів виходу друком); повнота наведеної інформації (обов'язковими елементами є інформативна назва журналу, змістовні заголовки та анотації до статей, а також повні відомості про кожного автора статей (афіліація), повна бібліографічна інформація для всіх цитованих посилань, пристатейні списки посилань обов'язково наводяться також і англійською мовою або в транслітерованому вигляді); зміст журналу має відповідати його тематиці, мають бути чітко сформульовані читацька аудиторія та особливості видання; у журналах, орієнтованих на міжнародну читацьку аудиторію, мають бути міжнародний склад авторів, рецензентів і членів редакційної колегії [7].

Співробітники ВД «Академперіодика» також постійно здійснюють моніторинг та аналіз метаданих наукових видань НАН України. Зокрема, проведені дослідження дали змогу виявити невідповідність публікаційних стратегій вітчизняних наукових журналів загальносвітовим тенденціям. З огляду на це, перспектива розвитку наукових журналів НАН України вбачається у розширенні кола авторів, залученні до нього неінституційних фахівців, стимулюванні науковців до публікацій в інших фахових виданнях, до участі їх у комплексних дослідженнях з метою збільшення читацької аудиторії та зростання кількості цитувань. Необхідно також чіткіше окреслити тематику кожного з наукових видань, осучаснити їхню рубрикацію. Важливими стали результати аналізу публікацій НАН України у Scopus та WoS, який виявив типові проблеми атрибуції, а саме: неуніфіковані переклади на англійську мову назв наукових журналів, Академії, установ, наукових підрозділів, посад науковців [8].

В Україні триває становлення практики та законодавчої бази щодо забезпечення вільного доступу до наукових журналів та інших видань. Тому актуальним є питання застосування в Україні сучасних видавничих моделей охорони авторського права. У цьому контексті важливим результатом науково-дослідницької роботи ВД «Академперіодика», здійсненої спільно з Центром досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України, стало розроблення методичних матеріалів з питань охорони авторського права у наукових виданнях, які містять рекомендації щодо

укладання ліцензійних договорів між автором (співавторами) та видавцями; запровадження у видавничу практику ліцензій Creative Commons як правового загальносвітового застереження для користувачів електронними ресурсами; зазначення на сайті видання політики захисту авторського права тощо [9].

«Академперіодика» надає консультаційну і практичну допомогу видавцям наукових журналів щодо виконання нових вимог. За два роки (2018–2019), протягом яких журнали мали удосконалити свій формат, Видавничий дім надав допомогу більш ніж півсотні наукових журналів Національної академії наук України.

Підготовлено і опубліковано чимало науково-методичних матеріалів, які допомагають перевести видання у сучасний формат наукового журналу.

Практична цінність цих науково-методичних напрацювань яскраво проявилась після затвердження Міністерством освіти і науки України нового Порядку формування Переліку наукових фахових видань України (наказ від 15.01.2018 № 32). Тепер до цього Переліку включаються тільки ті видання, які відповідають сучасним міжнародним вимогам до наукового періодичного видання.

З метою обговорення найважливіших питань сучасної видавничої справи в Академії наук та обміну досвідом ВД «Академперіодика» під егідою Науково-видавничої ради НАН України у 2010 році започаткував щорічну науково-практичну конференцію «Наукова періодика: традиції та інновації», яка викликає значний інтерес практиків видавничої справи не тільки з Академії, але й із закладів вищої освіти, наукових установ відомчого підпорядкування. Традицією конференцій стало проведення фахівцями Видавничого дому майстер-класів із різних питань видавничої справи для співробітників редакцій журналів.

Підсумки роботи щорічної конференції у 2019 році засвідчили, що створення видавничої платформи є вкрай необхідним кроком для забезпечення високого наукового рівня періодичних видань Академії в сучасних умовах. Реаліями для академічних періодичних видань нині є необхідність залучення іноземних членів редакційних колегій, експертів, рецензентів, авторів, що неможливо здійснити без інструментів електронної редакції, забезпечення оперативного електронного документообігу, автоматизованого контролю за проходженням рукописів, без актуальної бази рецензентів тощо. Розвинена видавнича платформа – єдиний шлях забезпечити на належному світовому рівні відкри-

тий доступ до наукових публікацій, до чого нині прямує Європейський Союз [1].

Висновки. За останнє 10-річчя ВД «Академперіодика» послідовно і наполегливо здійснював системні кроки на шляху досягнення важливих наукових та практичних результатів щодо адаптації видавничих процесів до сучасних вимог світових наукових комунікацій. Значна увага приділялася удосконаленню координації та інформаційно-аналітичному, науково-методичному забезпеченню належного рівня публікацій результатів фундаментальних і прикладних досліджень у НАН України, підвищенню рівня академічних наукових журналів на основі сучасних видавничих інформаційно-комунікаційних технологій. Закладено ґрунтовний фундамент упровадження міжнародних видавничих стандартів та цифрових моделей видавничої діяльності, що створює перспективи для стабільного і ефективного функціонування видавничої діяльності НАН України в умовах динамічного формування цифрового суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Болкотун З. А., Радченко А. І. Науковий журнал – виклики сьогодення (IX Науково-практична конференція «Наукова періодика: традиції та інновації»). *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 7. С. 89–94.
2. Вакаренко О. Г. Сучасні напрями діяльності Видавничого дому «Академперіодика» НАН України. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ : Академперіодика, 2013. Вип. 8. С. 17–21.
3. Вакаренко О. Г. Концептуальні засади формування сегмента видавничої продукції НАН України в електронному середовищі. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ : Академперіодика, 2014. Вип. 10. С. 5–10.
4. Вакаренко О. Г. Академічні періодичні видання: сучасний формат. *Вісник НАН України*. 2015. № 4. С. 114–118.
5. Виборча програма кандидата на посаду Президента НАН України академіка НАН України А. Г. Загороднього. URL: <https://files.nas.gov.ua/text/programs/2020-03ZagorodniyAG.pdf>
6. Видавничий дім «Академперіодика» НАН України: 25 років у сьйві наукових знань / авт. вступ. ст. та відп. ред. О. Г. Вакаренко, уклад.-упоряд.: А. І. Радченко та ін. Київ : Академперіодика, 2020. 216 с.
7. Данілова А. Д., Радченко А. І., Яцків Т. М. Методичні рекомендації щодо впровадження цифрових ідентифікаторів у видавничий процес для періодичних видань Національної академії наук України. Київ : Академперіодика, 2016. 44 с.
8. Діденко Ю. В. Відповідність академічної наукової періодики критеріям міжнародних журналів. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ : Академперіодика, 2015. Вип. 11. С. 12–17.
9. Капіца Ю. М., Шахбазян К. С., Махновський Д. С., Вакаренко О. Г., Радченко А. І., Болкотун З. А. Питання охорони авторського права при виданні наукових журналів та монографій : методичні рекомендації. Київ : Академперіодика, 2017. 127 с.

References

1. Bolkotun, Z. A. & Radchenko, A. I. (2019). Naukovyi zhurna - vyklyky sohodennia (IX Naukovo-praktychna konferentsiia «Naukova periodyka: tradytsii ta innovatsii») [Scientific journal - modern challenges (IX Scientific Conference «Scientific Periodicals: Traditions and Innovations»)]. *Visnyk NAN Ukrainy*, No 7, 89-94. [In Ukrainian].
2. Vakarenko, O. H. (2013). Suchasni napriamy diialnosti Vydavnychoho domu «Akademperiodyka» NAN Ukrainy [Modern directions of activity of the Publishing House «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori*, Issue 8, 17-21. [In Ukrainian].
3. Vakarenko, O. H. (2014). Kontseptualni zasady formuvannia sehmenta vydavnychoi produktsii NAN Ukrainy v elektronnomu seredovyshchi [Conceptual principles of formation of product publishing segment of NAS of Ukraine in the electronic environment]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori*, Issue 10, 5-10. [In Ukrainian].
4. Vakarenko, O. H. (2015). Akademichni periodychni vydannia: suchasnyi format. [Academic periodicals: the modern format]. *Visnyk NAN Ukrainy*, No 4, 114-118. [In Ukrainian].
5. Vyborcha prohrama kandydata na posadu Prezydenta NAN Ukrainy akademika NAN Ukrainy A. H. Zahorodniho [Election program of the candidate for the position of the President of NAS of Ukraine, Academician of NAS of Ukraine A. H. Zahorodnii]. Retrieved from <https://files.nas.gov.ua/text/programs/2020-03ZagorodniyAG.pdf> [In Ukrainian].
6. Vakarenko, O. H. (Ed., introductory author) (2020). Vydavnychi dim «Akademperiodyka» NAN Ukrainy: 25 rokiv u siaivi naukovykh znan [Publishing House «Akademperiodyka»: 25 Years in the Light of Scientific Knowledge]. Kyiv: Akademperiodyka. [In Ukrainian].
7. Danilova, A. D., Radchenko, A. I. & Yatskiv, T. M. (2016). Metodichni rekomendatsii shchodo vprovadzhennia tsyfrovyykh identyfikatoriv u vydavnychi protses dlia periodychnykh vydan Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Methodical recommendations on the introduction of digital identifiers in the publishing process for periodicals of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv: Akademperiodyka. [In Ukrainian].
8. Didenko, Yu. V. (2015). Vidpovidnist akademichnoi naukovoï periodyky kryteriiam mizhnarodnykh zhurnaliv. [Correspondence of academic scientific periodicals to international journals criteria]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori*, Issue 11, 12-17. [In Ukrainian].
9. Kapitsa, Yu. M., Shakhbazian, K. S., Makhnovsky, D. S., Vakarenko, O. H., Radchenko, A. I. & Bolkotun, Z. A. (2017). Pytannia okhorony avtorskoho prava pry vydanni naukovykh zhurnaliv ta monohrafiï: Metodichni rekomendatsii. [Issues of Copyright Protection in the Publication of Scientific Journals and Monographs: Methodical Recommendations]. Kyiv: Akademperiodyka. [In Ukrainian].

Olena Vakarenko,

PhD (Biology), ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0495-5475>, Director, Publishing House «Akademperiodyka» of NAS of Ukraine

ENSURING THE SYSTEMATIC ENTRY OF SCIENTIFIC AND PUBLISHING ACTIVITIES OF NAS OF UKRAINE INTO DIGITAL SCIENTIFIC COMMUNICATIONS

Relevance. The development of digital technologies, the dominance of globalization processes in the world have radically changed the principles and means of scientific communication. A necessary condition for the dynamic development of scientific and publishing activities was the realization of the need to perceive changes in the digital world and the search for ways to solve certain problems in the new environment. **The aim** of the article is to analyze the scientific and methodological support of the transformation of publishing activities of the NAS of Ukraine and the inclusion of global trends in digital communications, which was implemented by the Publishing House «Akademperiodyka» as the basic organization of the Scientific Publishing Council of the NAS of Ukraine. **The methodology** is based on methods of analysis and synthesis of information on methods and means of entering the scientific and publishing activities of the NAS of Ukraine into the system of modern digital communication. **The novelty** of the study lies in highlighting the current process of entry of scientific and publishing activities in the system of digital scientific communication for the last ten years, which is presented for the first time. **Conclusions:** for the last 10 years, the Publishing House «Akademperiodyka» has consistently and persistently carried out systematic steps towards achieving important scientific and practical results in the direction of adaptation of publishing processes and integration of academic publications to modern requirements of world scientific communications. Considerable attention was paid to improving the coordination and information-analytical and methodological support of the appropriate level of publications of basic and applied research in the NAS of Ukraine, raising the level of academic scientific journals based on modern publishing information and communication technologies. A solid foundation has been laid for the introduction of international publishing standards and digital models of publishing, which create prospects for stable and effective functioning of the publishing activities of the NAS of Ukraine in the dynamic formation of the digital society.

Keywords: Publishing House «Akademperiodyka», scientific and publishing activities, National Academy of Sciences of Ukraine, scientific periodicals.

Publishing House «Akademperiodyka» of NAS of Ukraine
4, Tereshchenkivska st., Kyiv, 01004, Ukraine
e-mail: vakarenko@nas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 30.11.2020 р.